

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3(477)

ІНВАЛІДНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

М. Бук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
e-mail: buk.myroslava@gmail.com*

У статті проаналізовано економічний та медичний підходи до концепції інвалідності. Досліджено основні ознаки інвалідності. Визначено, що інвалідність як підстава соціального обслуговування зумовлює настання відповідних наслідків: втрата особою засобів до існування та необхідність підтримки її соціального статусу.

Ключові слова: інвалідність, складні життєві обставини, соціальне обслуговування.

В умовах розбудови соціально-орієнтованої економіки в Україні на перший план виходять проблеми соціального захисту населення. Одним із важливих завдань держави в системі соціального захисту населення є соціальне обслуговування інвалідів. До окремих проблем соціального обслуговування інвалідів зверталось чимало науковців: В. Я. Бурак, О. Є. Мачульська, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевський, І. М. Сирота, С. М. Синчук, Б. І. Сташків, Л. П. Шумна. Однак, комплексні дослідження інвалідності як, власне, підстави соціального обслуговування, відсутні. Тому основним завданням цієї статті є теоретично проаналізувати таку підставу соціального обслуговування. Отримані результати неодмінно сприятимуть посиленню ефективності правового регулювання відносин у сфері соціального обслуговування інвалідів.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про соціальні послуги» право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [1]. Підставою для надання особі соціального обслуговування є її перебування у складних життєвих обставинах.

Законодавець визначає складні життєві обставини як обставини, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [1]. Складні життєві обставини можуть бути зумовлені різними причинами. Однією з причин настання складної життєвої обставини є інвалідність. У цьому випадку інвалідність має характеризуватися певними специфічними ознаками, оскільки одного лише факту встановлення інвалідності є недостатньо для надання особі соціального обслуговування. Тому пропонуємо зупинитися на дослідженні тих ознак інвалідності, які характеризують її саме як підставу соціального обслуговування.

© Бук М., 2014

Спроби обґрунтування інвалідності як самостійної правової підстави для соціального забезпечення здійснювалося в кінці XIX – на початку XX століття. До цього часу інваліда розглядали як хворого, якого невдало лікували або ж лікування не допомогло [2, с. 10]. З другої половини XIX століття поняття інвалідності стало набувати нового змісту.

Загалом у світовій практиці є два підходи до концепції інвалідності: економічний та медичний [3, с. 107]. Під концепцією інвалідності розуміють комплекс правових норм, що концентровано відображають науково обґрунтовані погляди і міркування про інвалідність, її загальні та спеціальні поняття [4, с. 55].

При економічному підході значення надається такому порушенню стану здоров'я особи, яке призводить до повної або часткової втрати працездатності. Медичний підхід розглядає інвалідність як порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму, які призводять до обмеження життєдіяльності особи і необхідності соціального захисту [3, с. 107]. Спробуємо проаналізувати використання цих підходів у науковій літературі та законодавстві. Оскільки економічний підхід виник раніше, спершу розглянемо його роль у формуванні розуміння інвалідності.

На одне із перших визначень поняття інвалідності натрапляємо у праці П. О. Маккавейського. Вчений запропонував під інвалідністю розуміти стан людини, що характеризується постійною чи тривалою втратою працездатності чи її значним обмеженням [5, с. 9–10].

На думку Б. В. Петровського інвалідність означає стійку, тривалу або постійну втрату працездатності чи значне її обмеження, що спричинене хронічним захворюванням, травмою або патологічним станом [6, с. 411].

Зокрема, В. С. Андреев визначає інвалідність як засвідчений медичним органом стан, при якому особа внаслідок хронічного захворювання або анатомічних дефектів, що викликають стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, вимушена припинити професійну діяльність на тривалій термін або може працювати при значній зміні звичайних умов праці [7, с. 132].

Із запропонованих визначень доходимо висновку, що основною ознакою інвалідності вчені вважають втрату працездатності. Тому повністю погодитися з поглядами вчених не можемо із таких міркувань. Працездатність у нормативно-правових актах визначається як соціально-правова категорія, що відображає здатність людини до праці, яка визначається рівнем його фізичного та духовного розвитку, а також станом здоров'я, професійними знаннями, вміннями і досвідом [8]. Окрім цього, така ознака інвалідності, як втрата працездатності, не стосується дітей-інвалідів. Адже працездатність, за загальним правилом, виникає у повному обсязі з настанням повноліття. Отже, такий підхід до розуміння інвалідності є недоцільним. Людину розглядають лише як виробника матеріальних благ, а соціальна роль її переходить на другий план.

З кінця XX століття актуальність проблеми інвалідності значно зросла. Сприйняття її як втрати працездатності виявилось неефективним. Неефективність полягала у тому, що не застосовувалися заходи, спрямовані на соціалізацію інвалідів. Відтак, неможливою стала реалізація прав інвалідів на рівні з іншими членами суспільства. Тому постала необхідність вироблення нового підходу до розуміння сутності цього явища. Виникає медичний підхід до концепції інвалідності.

Принципово новий підхід до проблеми інвалідності пов'язаний зі зміною в суспільній свідомості від культури корисності до культури гідності. Людина з обмеженими можливостями має бути розглянута, незалежно від своєї дієздатності і корисності для суспільства [2, с. 14]. Відтак, інвалідність починає розглядатися як

соціальна проблема, в основу якої покладено взаємозв'язок людини і суспільства, а обмежені можливості – як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів [9]. Так, можемо констатувати, що починаючи з ХХ ст. увага концентрується на необхідності створення таких умов у суспільстві, які б відповідали потребам інвалідів. Лише у такому випадку можна досягти уникнення нерівності можливостей при проголошенні рівності прав.

Так, у рекомендаціях № 1185 до реабілітаційних програм 44 сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 травня 1992 р. інвалідність визначають як обмеження в можливостях, зумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними й іншими перешкодами, які не дають змоги людині, яка її має, бути інтегрованою в суспільство і брати участь у житті сім'ї або суспільства на тих самих засадах, як інші члени суспільства [10]. У наведеному визначенні, окрім втрати здоров'я, порушення звичайного способу життя особи, враховується й зумовлена інвалідністю необхідність інтеграції особи у суспільство. Такий наслідок інвалідності має важливе значення, оскільки держава, яка проголосила себе соціальною, зобов'язана адаптувати наявні у суспільстві стандарти до потреб інвалідів для того, аби вони могли жити як й інші його члени.

Конвенція про права інвалідів визнає, що інвалідність – це еволюційне поняття і є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, що мають порушення здоров'я, та бар'єрами у відношенні та середовищі по відношенню до них, яке заважає їх повній та ефективній участі в житті суспільства на рівні з іншими [11].

Так, економічний підхід до концепції інвалідності був характерним до кінця ХХ ст., а з останнього десятиліття ХХ ст. у наукових працях, законотворчій діяльності починають застосовувати медичний підхід.

Поступову еволюцію у розумінні поняття інвалідності можемо спостерігати й в Україні. Своє відображення це знайшло у різних наукових поглядах на інвалідність як на багатопланове явище соціального життя.

У науковій літературі поняття інвалідності розглядають у трьох аспектах: медичному, соціальному та юридичному. Медичний аспект відображає негативний стан здоров'я, засвідчення про морфологічні зміни порушення функцій організму, етіологію патологічного процесу, адаптаційні та компенсаційні можливості організму, клінічний прогноз захворювання [5, с. 9–10]. Соціальний аспект у розумінні інвалідності пов'язаний з поняттям «соціальна дезадаптація». З огляду на стійкий розлад функцій організму обмежується життєдіяльність інваліда і виникає потреба в значному поліпшенні умов суспільства, членом якого він є [12, с. 24–27]. Юридичний аспект наявний у визначенні, запропоновано І. М. Сиротою. Вчений зазначає, що інвалідність має місце тоді, коли розлади функцій організму під впливом хвороби чи внаслідок анатомічного дефекту тягнуть за собою соціальні наслідки – припинення професійної роботи в звичайних умовах чи зміну її, призначення різних видів соціальної допомоги, встановлення різних пільг тощо [13, с. 155].

Еволюціонує поняття інвалідності й у національному законодавстві. Так, у березні 1991 р. прийнято Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», відповідно до якого інвалідність – це міра втрати здоров'я, яка визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я [14]. Це визначення, як бачимо, уже не ототожнює інвалідність із втратою працездатності. Проте, таке визначення не повністю розкриває зміст поняття інвалідності як підстави соціального обслугово-

ування, а називає лише одну з її ознак, а саме – втрату здоров'я. Але сама собою втрата здоров'я не обов'язково призводить до порушення звичайного способу життя особи, а відтак, необхідності в соціальному захисті. Інакше кажучи, наявність лише такої ознаки інвалідності, як втрата здоров'я особи, не є юридичним фактом, на підставі якого виникають правовідносини соціального обслуговування.

У жовтні 2006 р. було прийнято Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» в якому інвалідність визначається як міра втрати здоров'я у зв'язку з захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що під час взаємодії з зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав на рівні з іншими громадянами та забезпечити їх соціальний захист [15]. Із зазначеного визначення поняття інвалідності випливають такі її ознаки: втрата здоров'я особи та обмеження її життєдіяльності.

Таке визначення, на нашу думку, не повною мірою розкриває сутність поняття інвалідності, тому що визначає інвалідність лише через призму втрати здоров'я особи, у тому числі враховує й умови її життя. Однак, для характеристики інвалідності як підстави соціального обслуговування, не містить усіх необхідних умов. Оскільки обмеження життєдіяльності особи може призвести до втрати її засобів до існування. Тоді в особи виникає потреба у соціальному забезпеченні.

Втрата здоров'я – це наявність хвороб і фізичних дефектів, які призводять до фізичного, душевного та соціального неблагополуччя. Внаслідок втрати здоров'я в особи виникає потреба в медичній допомозі. Життєдіяльність – це повсякденна діяльність, здатність організму особи здійснювати діяльність у спосіб і в межах, звичайних для людини.

Обмеження життєдіяльності – це помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності організму особи здійснювати діяльність у спосіб і в межах, звичайних для людини [15]. Критеріями життєдіяльності є здатність до: самообслуговування, пересування, орієнтації, спілкування, навчання, трудової діяльності та здатність контролювати свою поведінку [16]. Обмеження життєдіяльності особи своїм наслідком має необхідність застосування до такої особи реабілітаційних заходів.

Втрата ж засобів до існування зумовлює необхідність підтримки соціального статусу особи з боку держави. Така підтримка може відбуватися, наприклад, шляхом надання особі соціальних допомог чи виплати пенсій.

Держава зобов'язана забезпечити підтримку соціального статусу особи, з огляду на її обов'язок утримувати, захищати і піклуватися про інвалідів. Забезпечуючи таку підтримку соціального статусу, держава повинна створювати такі умови суспільного життя, беручи участь в якому інваліди зможуть задовольняти свої потреби. Як наслідок, особи з обмеженими можливостями зможуть користуватися тим, що доступно іншим членам суспільства.

Отже, основними ознаками інвалідності є втрата здоров'я особи та обмеження її життєдіяльності. Однак як підстава соціального обслуговування інвалідність повинна зумовлювати настання відповідних наслідків, якими є такі: втрата особою засобів до існування та спричинена нею необхідність підтримки соціального статусу інваліда. У разі відсутності однієї з цих умов інвалідність не може бути підставою соціального обслуговування.

Список використаної літератури

1. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966 // Урядовий кур'єр. – 2003. – 10 вересня.
2. Шумна Л. П. Правові основи реабілітації інвалідів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Л. П. Шумна. – Одеса, 2002. – 160 с.
3. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1997. – 206 с.
4. Карновская Е. Я. Особенности современной легальной концепции инвалидности / Е. Я. Карновская // Сб. науч. трудов. – Вып. 17. «Вопросы социального обеспечения». – М., 1986. – С. 54–69.
5. Справочник документов по ВТС и трудоустройству инвалидов / под ред. П. А. Макавейского. – Л. : Медицина, 1981. – 282 с.
6. Энциклопедический словарь медицинских терминов : в 3 т. – Т. 1 / под ред. Б. В. Петровского. – М., 1982. – 464 с.
7. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР : учебник / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1987. – 352 с.
8. Додаток до Правил проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи : Наказ Міністерства Охорони Здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95>
9. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки (Послання Президента України до Верховної Ради України, 2000 рік) // Урядовий кур'єр. – 2000. – 23 лютого.
10. Рекомендації № 1185 до реабілітаційних програм 44 сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05.05.1992 р. // Інформаційно-пошукова система «ЛІГА»
11. Конвенція про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – 19 березня.
12. Добровольский А. И. Социальные проблемы инвалидности / А. И. Добровольский и др. // Социологические исследования. – 1988. – № 4. – С. 24–27.
13. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні : курс лекцій / І. М. Сирота. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 288 с.
14. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875 // Голос України. – 1991. – 27 квітня.
15. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – 20 січня.
16. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідів : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 вересня 2011 р. № 561 // Офіційний Вісник України. – 2011. – 2 грудня.

**ИНВАЛИДНОСТЬ КАК ОСНОВАНИЕ
СОЦИАЛЬНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ****М. Бук**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье проанализировано экономический и медицинский подходы к концепции инвалидности. Исследованы основные признаки инвалидности. Установлено, что инвалидность как основание социального обслуживания приводит к наступлению соответствующих

последствий: потеря лицом средств к существованию и необходимость поддержания его социального статуса.

Ключевые слова: инвалидность, сложные жизненные обстоятельства, социальное обслуживание.

DISABILITY AS THE REASON FOR SOCIAL SERVICES

M. Buk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article provides the analysis of economic and medical approaches towards the concept of disability as well as the research of basic indicators of disability. It has been established that the disability as the reason for social services stipulates the following consequences: loss of means of sustenance as well as resulting social status support.

Key words: disability, problematic life circumstances, social services.

*Стаття: надійшла до редакції 25.03.2014
прийнята до друку 19.06.2014*